

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.50>

СЛІДЧА СИТУАЦІЯ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ І ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Тіщенко В.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID: 0000-0002-2441-7535*

Белік Л.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-2183-6635*

Тіщенко В.В., Белік Л.С. Слідча ситуація у теорії криміналістики і практиці розслідування.

У статті розглядається сутність і значення ситуаційного підходу в розробці теоретичних положень криміналістики, зокрема тактики та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Аналізуються різні наукові погляди щодо віднесення категорії «слідча ситуація» до певних розділів криміналістики та робиться висновок про доцільність її вивчення як у загальних теоретичних положеннях, так і в тактиці та методиці розслідування залежно від рівня і характеру завдань.

Вказується, що на кожному етапі розслідування утворюється конкретна ситуація, яка потребує аналізу й оцінки для визначення її змісту та можливостей використання у кримінальному провадженні. Розглядається класифікація слідчих ситуацій (типові й конкретні, сприятливі й несприятливі, прості й складні, етапні) та їх застосування для постановки тактичних і стратегічних завдань. Критеріями оцінки називаються обсяг, зміст і достовірність інформації про подію, її обставини та винних осіб.

На тактичному рівні слідча ситуація використовується для визначення завдань, вибору тактики слідчих дій, тактичних операцій, моделювання поведінки учасників. У методиках розслідування її оцінка має стратегічне значення, оскільки визначає напрям і програму слідства. Особливе значення мають: характер джерел інформації, час від події до її фіксації та аналіз вихідної ситуації на початку розслідування.

Рекомендовано алгоритм програми розслідування: 1) аналіз і оцінка вихідної слідчої ситуації на початку розслідування; 2) постановка відповідних тактичних завдань, що підпорядковані вирішенню стратегічних завдань; 3) розробка версій з обставин, що підлягають встановленню; 4) прийняття тактичного рішення стосовно визначення складу, виду та послідовності застосування процесуальних засобів і криміналістичних методів вирішення завдань і перевірки версій, зокрема щодо проведення конкретних слідчих дій або тактичних операцій; 5) аналіз отриманих результатів проведених слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, а також початкового етапу розслідування; 6) з'ясування слідчої ситуації, для організації і проведення подальшого етапу розслідування з урахуванням повноти отриманої інформації, необхідності її перевірки і встановлення обставин кримінального правопорушення і підозрюваної особи.

Ключові слова: досудове розслідування; слідча ситуація; криміналістичний аналіз та оцінка; стратегічні і тактичні завдання, що зумовлюються слідчою ситуацією; програма розслідування.

Tishchenko V.V., Bielik L.S. Investigative situation in the theory of criminalistics and in the practice of investigation.

The article examines the essence and importance of the situational approach in developing the theoretical foundations of criminalistics, particularly in tactics and methodologies for investigating certain types of offenses. It reviews scientific perspectives on the category of «investigative situation» and concludes that it should be studied both in general theory and in methodology, depending on the level and nature of tasks.

At each stage of an investigation, a situation arises that requires analysis and evaluation to determine its content and use in proceedings. The article highlights the classification of investigative situations and their role in setting tactical and strategic tasks. Evaluation criteria include the scope, content, and reliability of information about the event, its circumstances, and the involved persons.

At the tactical level, the investigative situation guides task setting, the choice of actions or operations, and modeling participant behavior. In methodology, its assessment has strategic significance, shaping the direction and program of the investigation. Key factors include the nature of information sources, the time between the event and its recording, and the analysis of the initial situation at the outset.

An algorithm of the investigation program is recommended:

- 1) analysis and assessment of the initial investigative situation at the beginning of the investigation;
- 2) setting appropriate tactical tasks subordinated to solving strategic tasks;
- 3) development of versions regarding the circumstances to be established;
- 4) making a tactical decision on determining the composition, type, and sequence of applying procedural means and criminalistic methods to solve the tasks and verify the versions, including conducting specific investigative actions or tactical operations;
- 5) analysis of the obtained results of investigative (search) actions and tactical operations, as well as the initial stage of the investigation;
- 6) clarification of the investigative situation for organizing and conducting the next stage of the investigation, taking into account the completeness of the obtained information, the need for its verification, and the establishment of the circumstances of the criminal offense and the suspect.

Key words: pre-trial investigation; investigative situation; criminalistic analysis and assessment; strategic and tactical tasks determined by the investigative situation; investigation program.

Постановка проблеми. В криміналістичному аспекті розслідування являє собою специфічну пізнавально-інформаційну діяльність слідчого та інших уповноважених законом осіб, спрямовану на встановлення сутності і обставин кримінально релевантної події, її учасників та винних осіб. Це загальне стратегічне завдання вирішується шляхом поступового і послідовного здобуття і вивчення криміналістично значущої інформації, її аналізу, обробки, оцінки, що надає змогу розробити програму розслідування, прийняти правильне рішення щодо вибору напрямку розслідування, постановки проміжних (тактичних) завдань та засобів їх вирішення. Слід звернути увагу, що постановка найближчих і більш віддалених тактичних завдань залежить, перш за все, від інформаційного стану та наявних джерел криміналістично значущої інформації.

Таким чином, визначальним фактором у зазначеній розумовій і практичній діяльності є криміналістичний аналіз всієї наявної інформації з врахуванням конкретних умов, в яких здійснюється розслідування, тобто відповідної слідчої ситуації. Приймати процесуальні і тактичні рішення, проводити слідчі (розшукові) дії без врахування ситуації, що склалась на певний момент розслідування було б з боку слідчого суттєвою помилкою, що веде розслідування у глухий кут. Це означає, успіх слідчої діяльності багато в чому залежить від застосування ситуаційного підходу у розслідуванні кримінальних правопорушень. Проте поняття, значення і функції слідчої ситуації в сучасній літературі розглядаються різнопланово і в різних розділах криміналістики, що не сприяє її правильному сприйняттю і використанню у теорії і практиці криміналістики.

Стан опрацювання проблематики. Необхідно зазначити, що в останні десятиріччя розробка ефективних криміналістичних рекомендацій все більше пов'язується з оцінкою слідчих ситуацій, які виникають у ході розслідування кримінальних правопорушень. Тобто ситуаційний підхід розглядається одним з основних принципів у виборі техніко-криміналістичних і тактичних засобів, організації досудового розслідування, побудови методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

Ще в 50-ті роки минулого століття в криміналістичній літературі (Г.М. Муд'югін) підкреслювалось, що розробка криміналістичних рекомендацій стосовно планування і вибору напрямку розслідування зумовлюється не тільки видом кримінального правопорушення, але, головним чином, обсягом і характером відомостей, що містяться у вихідних даних на початку розслідування, і утворюють відповідні *слідчі ситуації*, які можна *типізувати*. Про значення слідчих ситуацій для побудови окремих методик розслідування в своїх роботах і зокрема в докторській дисертації писав О.М. Колесніченко. При цьому він розумів під слідчою ситуацією таке положення в розслідуванні злочинів, яке характеризується наявністю тих чи інших доказів й інформаційних матеріалів, які зумовлюють конкретні завдання з їх збирання і перевірки [2, с. 214]. Проте надалі, на протязі наступного десятиліття, думка щодо рекомендації стосовно вибору напрямку розслідування на його початковому етапі зводилась до необхідності врахування конкретних обставин у кожному кримінальному провадженні.

У 80-90 роки слідча ситуація стала розглядатися як *концептуальна категорія криміналістичної тактики*, що визначає правильний вибір тактичних прийомів в ході проведення окремих слідчих дій і тактичних операцій [3, с. 158–168]. В деяких підручниках криміналістика вона і зараз розглядається серед теоретичних положень криміналістичної тактики [4, с. 263–265; 5, с. 244–245; 6, с. 386–387]. У відповідності до такої думки концепцію слідчої ситуації відносять до окремої наукової теорії криміналістичної тактики [7, с. 301]. І це вірно, оскільки ситуаційний підхід зумовлює постановку відповідних завдань на кожному етапі розслідування, розробку кола версій, побудову програм і алгоритмів дій слідчого для їх вирішення і перевірки [10, с. 223]. Тобто ситуаційний підхід необхідно застосовувати не тільки у вирішенні тактичних, локальних завдань, а й для вирішення стратегічних завдань, пов'язаних з програмуванням процесу розслідування від його початку і до повного завершення.

Звідси випливає питання про місце і значення слідчої ситуації у *методиці розслідування кримінальних правопорушень*. Слід погодитись з думкою, що принцип ситуаційності є одним з визначальних принципів побудови і застосування окремих криміналістичних методик [11, с. 125–133; 12, с. 186–203; 13, с. 235].

Різні аспекти вивчення слідчої ситуації, з'ясування її значення для теорії криміналістики і практичної діяльності з розслідування призвело до формування криміналістичного вчення «окремонаукового рівня» про ситуації в криміналістиці (криміналістичної ситуалогії) і віднесення його до загальної теорії криміналістики [14, с. 283–306].

У зв'язку з цим постає питання про доцільність виокремлення і дослідження слідчої ситуації в загальних положеннях криміналістичної тактики і криміналістичної методики, зокрема в структурі окремих криміналістичних методик.

Метою статті є з'ясування сутності категорії слідча ситуація, показати її значення у теоретичних засадах криміналістики, визначити особливості її аналізу та оцінки у тактиці і методиці розслідування з урахуванням різних рівней слідчої ситуації для постановки стратегічних і тактичних завдань досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Звернемося спочатку до семантичного тлумачення поняття ситуації. Ситуація трактується як «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановка» [15, с. 288]. Як бачимо, ситуація у лінгвістиці трактується досить широко, проте необхідно вказати на головну її властивість – вона завжди зумовлює специфічний характер криміналістично релевантної події, чине певний вплив на її зміст, обставини, поведінку учасників цієї події. У всякій складній людській діяльності, якою є і діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, можна виділити загальну слідчу ситуацію, тобто ситуацію стратегічного значення, що детермінує напрям діяльності з розслідування конкретного кримінального правопорушення, і окремі – тактичні ситуації, що впливають на її перебіг. Що ж зумовлює утворення тієї чи іншої ситуації у кожному кримінальному провадженні з розслідування конкретного правопорушення?

Сама по собі слідча ситуація виникає внаслідок сукупності відповідних умов і обставин, що утворюють специфічне положення у кримінальному провадженні на кожному відрізку розслідування. До факторів, що зумовлюють утворення особливостей слідчої ситуації, можна віднести:

- місце і час вчинення кримінально релевантної події;
- момент її виявлення і зміст реагування на таку подію;
- походження і характер джерел доказової інформації;

- наявність чи відсутність різного впливу на обстановку місця події;
- наявність або відсутність даних щодо підозрюваних осіб та інших учасників події;
- їх дії, що впливають на хід розслідування.

Тобто конкретна слідча ситуація утворюється внаслідок взаємодії різноманітних чинників об'єктивного характеру. Разом з тим, слідчий сприймає її сутність і складові елементи, визначає вплив на зміст і напрямок розслідування лише після її *криміналістичного аналізу та оцінки*.

Цей криміналістичний аналіз доцільно вести у таких напрямках:

- 1) часово-просторові та інші умови, що свідчать про факт і обставини кримінально релевантної події на початку розслідування;
- 2) зміст і походження вихідної інформації, характер її джерел та відомості про вчинені дії зацікавлених осіб (заяви від окремих громадян, колективів чи посадових осіб, повідомлення від державних органів, установ, громадських організацій, а також здійснення ними перевірок, ревізій, службового розслідування, затримання правопорушника, дії з припинення та ліквідації небезпечних наслідків події тощо);
- 3) стан джерел криміналістично значущої інформації: характер і особливості обстановки місця події (без змін або з ознаками зовнішнього втручання, фактори небезпеки для огляду, відкрита місцевість чи обмежене у просторі споруди і приміщення та інші обставини), наявність або відсутність свідків-очевидців, речових доказів, документів тощо;
- 4) кількість, ступінь визначеності і достовірності наявної інформації (зокрема доказової) про сутність і обставини події, зокрема її механізму, наслідків та поведінки учасників;
- 5) наявність запідозрених осіб та інформації щодо них (демографічні, соціальні і психологічні ознаки, фізичний і психічний стан, чинення і характер опору, місця перебування тощо);
- 6) відношення учасників події до встановлення обставин події, що розслідується (зацікавленість в об'єктивному розслідуванні, готовність до його сприяння, байдужість чи створення перешкод);
- 7) дії заінтересованих осіб щодо наявного чи потенціального впливу (його зміст, характер, спрямованість) один на одного, на матеріальну обстановку, на службових осіб та інші факти протидії розслідуванню.

Слідча ситуація в цілому та її складові інтерпретуються й оцінюються слідчим в залежності від її змісту, інформаційної насиченості та рівня завдань, що постають перед ним у конкретному кримінальному провадженні. Тому важливо виділяти прості і складні, сприятливі і несприятливі, конфліктні і безконфліктні, типові і специфічні, початкові, проміжні і кінцеві слідчі ситуації [16, с. 743]. Науковим завданням криміналістики є виділення *типових слідчих ситуацій* щодо інформаційної їх значущості на різних етапах розслідування та характерних психологічних складових, які необхідно враховувати при виборі і здійсненні тактичних засобів. Завданням слідчого є повна і адекватна оцінка *конкретної слідчої ситуації*, що склалася на даний момент у розслідуванні, віднесення її до відповідної класифікаційної групи, визначення її особливостей у порівнянні з типовою та визначення засобів і характеру впливу на неї для її спрощення, набуття сприятливого стану, усунення фактору конфліктності з метою створення надійної бази для прийняття тактичних і стратегічних рішень. Тому правильно говорити про необхідність *впливу* на слідчу ситуацію, її трансформацію у сприятливий для слідчого бік, а не на її *вирішення* як зазначається в деяких літературних джерелах [6, с. 386; 9, с. 304].

На *тактичному рівні* слідча ситуація повинна оцінюватися і враховуватися для визначення тактичних завдань, вибору тактики підготовки і проведення відповідних слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій, моделювання поведінки їх учасників та їхньої взаємодії в ході реалізації таких процесуальних і тактичних засобів. Заслугує на увагу виокремлення, типізація і врахування слідчих ситуацій в залежності від виду слідчих дій: огляду місця події, допиту, обшуку, слідчого експерименту [17, с. 8–14].

Розглянемо фактори, які доцільно брати до уваги при аналізі й оцінці конкретних слідчих ситуацій, що дає змогу визначитись, по-перше, в тому, чи достатньо буде для вирішення тактичного завдання окремої слідчої (розшукової) дії чи необхідно для цього проведення тактичної операції. По-друге, які саме тактичні засоби (методи, прийоми, заходи) забезпечать вирішення такого завдання.

До таких факторів відносяться: 1) ступінь складності поставленого тактичного завдання; 2) можливість чи неможливість його вирішення шляхом проведення окремої слідчої (розшукової)

дії; 3) характер та оцінка ситуації, що склалась на даний момент розслідування, зокрема наявність або відсутність, кількість і достовірність потрібної інформації, що має відношення до предмету розслідування; 4) ознаки протидії (її форми і способи) розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 5) шляхи і засоби її подолання.

Так, в конфліктній ситуації, коли допитаний дає неправдиві свідчення щодо обставин події, для викриття таких показань слідчий може використати певні тактичні прийоми в ході цього ж допиту, або, підготувавши відповідні докази, провести повторний допит. Тобто, завдання з викриття неправдивих показань може бути вирішено за допомогою комплексу тактичних прийомів при виконанні однієї слідчої дії.

Якщо ж наявна ситуація з виявлення трупа невідомої особи, тоді у простому випадку для встановлення особистості потерпілого достатньо проведення огляду місця події, в ході якого це завдання може бути вирішено, скажімо наявності при трупі документів, що посвідчують особу потерпілого. Проте ситуація може бути більш складною, коли оглядом місця події і трупа встановити особу потерпілого не вдається. Тоді приймається рішення про розв'язання такого завдання шляхом проведення *тактичної операції*, що включає проведення впізнання як на місці виявлення трупа, так і в морзі, призначення судових експертиз, перевірка заяв про раптове зникнення конкретної особи, допитів та інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових і організаційних заходів.

Аналізуючи наведені в літературі визначення тактичної операції, слід визнати найбільш повним і точним думку В.М. Шевчука, що тактична операція – «це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, обумовлених слідчою ситуацією і пов'язаних з вирішенням окремого тактичного завдання» [17, с. 123]. При цьому реалізація тактичної операції включає такі етапи: 1) аналіз і оцінка слідчої ситуації; 2) постановка тактичного завдання і визначення мети тактичної операції; 3) прийняття рішення про її проведення; 4) створення моделі тактичної операції та програми її реалізації; 5) здійснення тактичної операції; 6) оцінка досягнутих результатів [17, с. 190].

Дані рекомендації щодо програми дій слідчого у проведенні тактичної операції можуть бути застосовані і по відношенню до підготовки і проведення окремої слідчої (розшукової) дії з деякими уточненнями, а саме: 1) аналіз та оцінка слідчої ситуації; 2) формулювання тактичного завдання, що передбачається вирішити; 3) обрання конкретної слідчої (розшукової) дії, зокрема негласної слідчої (розшукової) дії для його вирішення; 4) прийняття тактичного, а якщо це вимагає закон – процесуального рішення щодо її проведення; 5) створення організаційно-технічних умов для проведення конкретної слідчої дії; 6) варіативне моделювання ходу її проведення, в залежності від певних змін у слідчій ситуації під час проведення обраної слідчої дії, і тактичне реагування у відповідних випадках (наприклад, виникнення конфліктної ситуації на допиті); 7) розробка алгоритму проведення слідчої дії та її практичне здійснення; 8) оцінка фактичних результатів.

У *формуванні окремих методик розслідування* слідча ситуація та її оцінка відіграють визначальну роль у виборі напряму розслідування і побудові його програми, тобто набувають стратегічного значення. Тут можна виділити такі її особливості:

1. Конкретна слідча ситуація створюється за рахунок наявної на певний момент розслідування криміналістично значущої інформації про сутність і ознаки кримінально релевантної події та її окремі обставини, про винуватців та інших причетних до події осіб.

2. Для адекватної оцінки слідчої ситуації важливо враховувати характер джерел інформації, а також час, що минув з моменту вчинення, виявлення такої події і до фіксації повідомлення (заяви) про неї. Чим менше у слідчого інформації про сутність, обставини події та її учасників, тим більш складною несприятливою постає вихідна слідча ситуація.

3. Криміналістичний аналіз вихідної слідчої ситуації та її оцінка на початку розслідування в методико-організаційному аспекті орієнтує слідчого на напрям і засоби вирішення стратегічних і першочергових тактичних завдань у конкретному кримінальному провадженні з урахуванням виду і характеру кримінально релевантної події.

4. У складних і несприятливих початкових слідчих ситуаціях поряд з правильною постановкою і вирішенням першочергових тактичних завдань суттєвого значення набуває розробка версій стосовно обставин, що підлягають встановленню. Тут необхідно звернути увагу на визначення повного кола версій (як загальних, так і окремих) та методів і засобів їх паралельної перевірки.

Версія є той дієвий інструмент, за допомогою якого вирішуються поставлені завдання. При цьому кожна слідча дія повинна бути націлена на підтвердження або спростування тієї чи іншої версії, на вирішення конкретного завдання, встановлення певних обставин події.

Побудові програми розслідування сприятиме такий алгоритм розумової і практичної діяльності слідчого: 1) аналіз і оцінка вихідної слідчої ситуації на початку розслідування; 2) постановка відповідних тактичних завдань, що підпорядковані вирішенню загальних стратегічних завдань; 3) розробка версій з обставин, що підлягають встановленню; 4) прийняття тактичного рішення стосовно визначення складу, виду та послідовності застосування процесуальних засобів і криміналістичних методів вирішення поставлених завдань і перевірки висунутих версій, зокрема щодо проведення конкретних слідчих дій або тактичних операцій; 5) аналіз отриманих результатів проведених слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, а також початкового етапу розслідування в цілому; 6) з'ясування слідчої ситуації, що склалася, для організації і проведення подальшого етапу розслідування з урахуванням повноти отриманої доказової інформації, необхідності її перевірки і встановлення всіх обставин кримінального правопорушення і підозрюваної особи.

Висновки. Ситуаційний підхід є визначальним у розробці наукових криміналістичних положень тактики і методики розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, що вказує на необхідність його всебічного застосування у теоретичних криміналістичних дослідженнях. З іншого боку, важко переоцінити значення використання ситуаційного підходу й у практичній діяльності з досудового розслідування.

Вважаємо, що такий підхід заслуговує загальнотеоретичної розробки на рівні окремого вчення, в яке доцільно включити положення щодо загального визначення поняття слідчої ситуації, її структури, класифікації, значення для правильного вирішення завдань тактичного і стратегічного рівней.

Разом з тим, необхідне дослідження проблем оцінки і використання знань щодо слідчої ситуації у криміналістичній тактиці, з вказівкою на її вплив на постановку тактичних завдань і правильний вибір тактичних засобів для успішного проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і тактичних операцій.

Визначальна роль типових слідчих ситуацій у побудові окремих криміналістичних методик розслідування. Ситуаційний підхід повинен розглядатися як один із принципів формування кожної окремої методики розслідування і служити дієвим засобом у визначенні стратегічних завдань розслідування та у розробці програм і алгоритмів слідчої діяльності на її початковому і подальшому етапах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колесніченко А.Н. Наукові і правові основи методики розслідування окремих видів злочинів. Дис. ...доктора юридичних наук. Харків, 1967. 509 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика: теорії і тенденції. Харків: Гриф, 1997. 256 с.
3. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
4. Криміналістика. Академічний курс./ Т.В.Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ: Юрінком, 2011. 504 с.
5. Криміналістика: підручник. За заг. ред. В.В. Пясковського. Київ: Право, 2020. 752 с.
6. Криміналістика: підручник: у 2 томах. За ред. В.Ю. Шепітька. Т. 1. Харків: Право, 2019. 456 с.
7. Криміналістика: підручник. За ред. В.М. Шевчука. Харків: Право, 2024. 1008 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
9. Тіщенко В.В. Методологічні засади формування окремих криміналістичних методик розслідування. *Методологічні засади криміналістики: традиції та новації*. Зб. матеріалів Криміналістичних читань. Харків: Право, 2025. 276 с.
10. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. Монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
11. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. Монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

12. Щур Б.В. Теоретичні основи формування і застосування криміналістичних методик. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.
13. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.
14. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах. Укладачі В. Яременко, О. Сліпущо. Т.3. Київ: Аконіт, 2006. 862 с.
15. Велика українська юридична енциклопедія у 20 томах. Том 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків: Право: 2018. 952 с.
16. Ковтуненко Л.П. Ситуаційна зумовленість слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00.09/ Нац. Юрид. Акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
17. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практичної реалізації: монографія. Харків: «Апостіль», 2013. 440 с.